

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

ΕΙΔΙΚΟ ΘΕΜΑ ΤΟΥ 22ου ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ
ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΣ
Αθήνα, 17-19 Μαΐου 2002

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΤΕΚΜΗΡΙΑ
ΒΙΟΤΕΧΝΙΚΩΝ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΝ
ΚΑΤΑ ΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΠΟΧΗ
5ος-15ος ΑΙΩΝΑΣ

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΟΜΙΛΟΥ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

Βιοτεχνικές εγκαταστάσεις της πρώιμης βυζαντινής περιόδου στους Δελφούς

Εισηγητής: Πλάτων Πετρίδης

Στους Δελφούς, η σκαπάνη Ελλήνων και Γάλλων αρχαιολόγων¹ έφερε στο φως κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 οικιστικά λείψανα, πλήθος κινητών ευρημάτων αλλά και κατάλοιπα βιοτεχνικών εγκαταστάσεων που χρονολογούνται από τον 4ο έως τον 7ο αιώνα μ.Χ.²

Πρόκειται κυρίως για εργαστήρια αγγειοπλαστικής, ενώ την εικόνα των βιοτεχνικών δραστηριοτήτων σ' αυτήν τη μικρή επαρχιακή πόλη της πρώιμης βυζαντινής περιόδου συμπληρώνει η αποκάλυψη και άλλης φύσεως εγκαταστάσεων στους ίδιους χώρους με τα εργαστήρια των κεραμέων, αλλά και ορισμένα κινητά ευρήματα.

α. Τα εργαστήρια αγγειοπλαστικής στο χώρο του Γυμνασίου

Τα παλιότερα λείψανα κεραμικών εργαστηρίων που έχουν εντοπιστεί ως τώρα στους Δελφούς βρίσκονται στις παρυφές της πόλης, ακολουθώντας την αρχαία πρακτική, αλλά φυσικά και λόγω έλλειψης χώρου στο εσωτερικό ενός πολεοδομικού ιστού που έδινε ήδη τον 4ο αιώνα μ.Χ. τα πρώτα σημάδια μιας φιλόδοξης ανάπτυξης. Πρόκειται για το χώρο του αρχαίου Γυμνασίου και συγκεκριμένα για το ανώτερο άνδρηρο, αυτό του Ξυστού, που πρόσφερε ένα άνετο επίπεδο τροφοδοτούμενο με νερό κατευθείαν από την Κασταλία. Εκεί, στο χώρο της παραδρομίδος, εντοπίστηκαν τα λείψανα δύο κλιβάνων και μιας ορθογώνιας λίμπας, ενός ρηχού λάκκου δηλαδή, όπου το χώμα ρίχνεται μαζί με νερό μέχρι να μαλακώσει. Πολύ κοντά τους βρέθηκαν και δύο κινστέρνες με θολωτή κάλυψη. Οι κλίβανοι που σώθηκαν βρίσκονται σε πολύ άσχημη κατάσταση. Στην κατασκευή του ενός, που τα όριά του είναι ασαφή, έχει χρησιμοποιηθεί, εκτός από πλίνθους, και υλικό από αρχαιότερα κτίσματα (εικ. 1). Το δάπεδο του άλλου κάλυπτε ένα παχύ στρώμα ασβεστοκονιάματος, ενώ τα τοιχώματά του ήταν πλινθόκτιστα (εικ. 2). Το μήκος του έφτανε τα 4μ. και το πλάτος του εσωτερικά δεν ξεπερνούσε το 1μ. Η ύπαρξη και άλλων κλιβάνων στο γύρω χώρο θεωρήθηκε σχεδόν βέβαιη από τους ανασκαφείς, μόνο που τα κατάλοιπά τους δε σώθηκαν, εξαιτίας της εκτεταμένης καλλιέργειας της ελιάς σε όλα τα άνδρηρα νότια του αρχαιολογικού χώρου και κυρίως λόγω των ανασκαφών της δεκαετίας του 1930. Τότε ήταν που διαλύθηκαν και τα λείψανα της βασιλικής που είχε εντοπιστεί στο χώρο του Γυμνασίου για να προχωρήσει η έρευνα σε αρχαιότερα στρώματα. Στον Ξυστό βρέθηκε και ένας μικρός αριθμός κακοποιημένων αγγείων³, καθώς και στηρίγματα ψησίματος. Ιστορικά δεδομένα, νομίσματα και τυπολογία κεραμικής συμφωνούν στη χρονολόγηση αυτών των εγκαταστάσεων στα τέλη του 4ου αιώνα μ.Χ.

1. Ενστός Γυμνασίου, κλίβανος (Αρχείο ΓΑΣ, L 7957, 23Α).

2. Ενστός Γυμνασίου, κλίβανος (Αρχείο ΓΑΣ, L 7590, 8).

β. Το ναλουργείο της Ρωμαϊκής Αγοράς

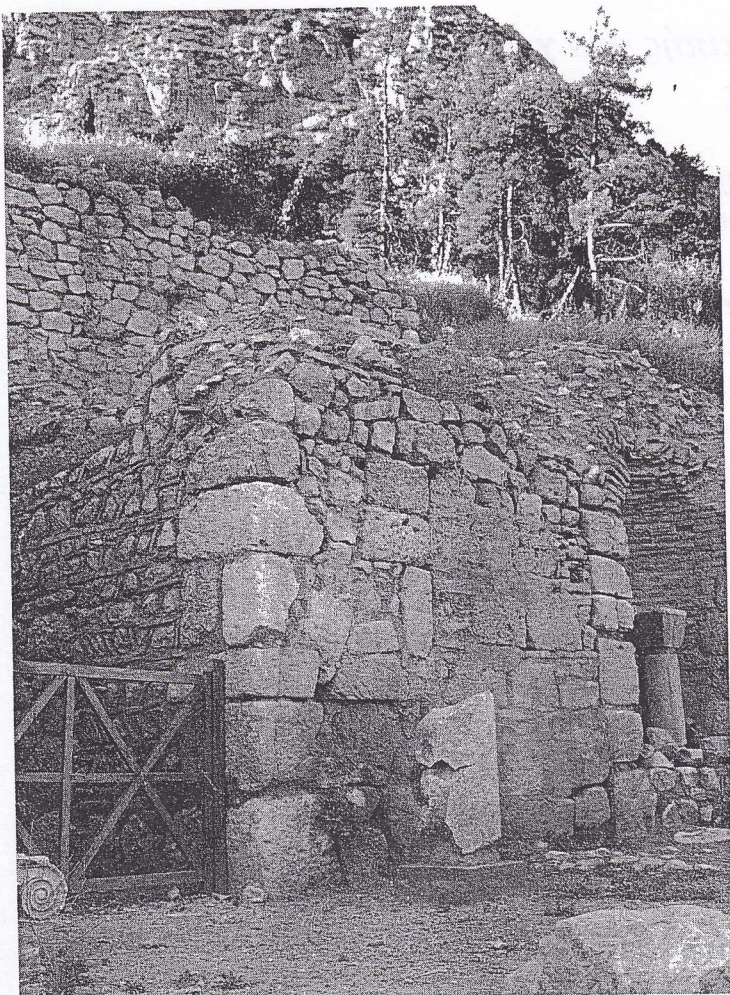
Την ίδια περίπου εποχή, δηλαδή στο δεύτερο μισό του 4ου αιώνα μ.Χ., αλλά ίσως και νωρίτερα, πρέπει να λειτουργούσε στο πρώτο από ανατολικά δωμάτιο της βόρειας στοάς της λεγόμενης «Ρωμαϊκής Αγοράς» ένα εργαστήριο που πιθανότατα ήταν ναλουργείο. Σ' αυτήν την ταύτιση μας οδήγησαν τα λείψανα μιας κυκλικής κατασκευής από κιτρινοκόκκινο πηλό που θα μπορούσαν να ανήκουν σε κλίβανο, αφού γύρω εντοπίστηκαν μεγάλες ποσότητες αιθάλης, και κυρίως η εύρεση σκωριών υάλου. Δίπλα στην κυκλική αυτήν κατασκευή ήταν πακτωμένος ένας αμφορέας, σπασμένος στη μέση περίπου του ύψους του, ενώ οπή που βρέθηκε σε μικρή απόσταση αντιστοιχούσε μάλλον σε άλλον έναν αμφορέα (εικ. 3). Η σχέση εργαστηριακού χώρου και οικιστικού ιστού είναι εδώ εντελώς διαφορετική από τα κεραμικά εργαστήρια του Γυμνασίου, αλλά και από αυτά που θα δούμε παρακάτω: πρόκειται δηλαδή για εργαστήριο που δε βρίσκεται εκτός των ορίων της πόλης, αλλά στο κεντρικότερο και εμπορικότερο σημείο της, στη βορειοανατολική γωνία της Ρωμαϊκής Αγοράς. Η θέση του δικαιολογείται από το γεγονός ότι ο συγκεκριμένος χώρος λειτουργούσε μάλλον και ως κατάστημα. Οι διαστάσεις του ήταν περίπου 3x4μ. Η κατάρρευση του βόρειου τοίχου του προκάλεσε το χτίσιμο της πόρτας του (εικ. 4) και το μπάζωμα του δωματίου με πάσης φύσεως υλικά για να μη διαταραχθεί η στατικότητα του υπόλοιπου συγκροτήματος της Αγοράς.

γ. Τα εργαστήρια αγγειοπλαστικής στο χώρο της Νοτιοανατολικής Έπαυλης

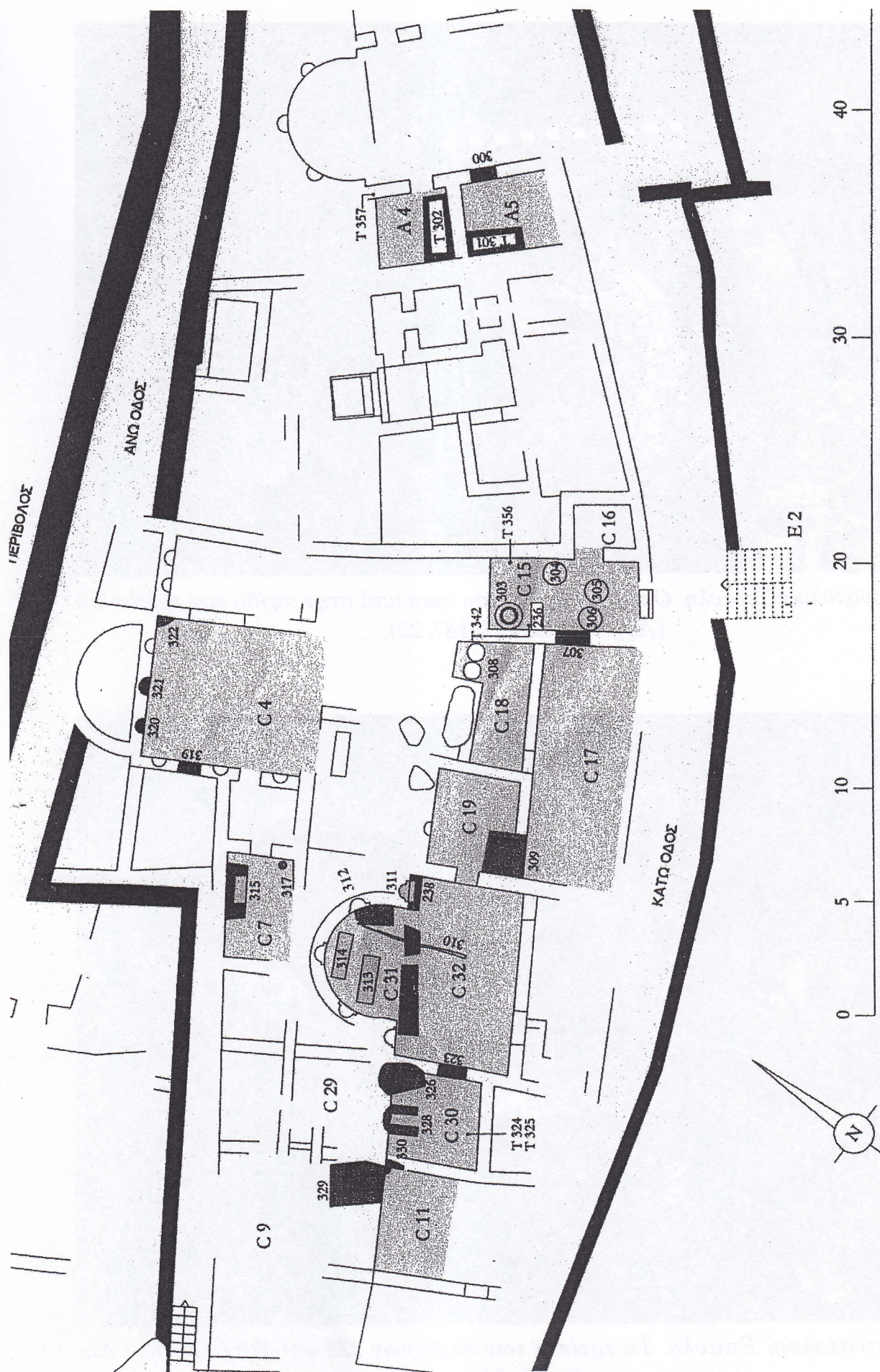
Ένα άλλο τμήμα του αρχαιολογικού χώρου των Δελφών, όπου εντοπίστηκαν εκτεταμένα λείψανα βιοτεχνικών εγκαταστάσεων, είναι η περιοχή στα νότια του περιβόλου του ιερού του Απόλλωνα. Η εύρεση εργαστηρίων σε μια περιοχή με οικιστικό και εμπορικό χαρακτήρα, σε απόσταση λίγων μέτρων από τη Ρωμαϊκή Αγορά και την αρχαία «Ιερά Οδό» που θεωρείται ο εμπορικότερος δρόμος της ύστερης πόλης, σημαίνει προφανώς τη μετατόπιση ή τη συρρίκνωση του πολεοδομικού ιστού της πόλης την εποχή εγκατάστασης των εργαστηρίων. Οι βιοτέχνες κατέλαβαν το χώρο όπου υψωνόταν το σημαντικότερο μέχρι σήμερα ανεσκαμμένο οικιστικό συγκρότημα των Δελφών της πρώιμης βυζαντινής περιόδου, η λεγόμενη «Νοτιοανατολική Έπαυλη» (σχ. 1). Το κτίριο αυτό, στο οποίο διακρίνουμε δύο τουλάχιστον οικοδομικές φάσεις κατοίκησης, διέθετε την εποχή της ακμής του τέσσερα τρικλίνια, ιδιωτικές θέρμες, ψηφοθετημένα δάπεδα κ.ά. Το συγκρότημα εγκαταλείφθηκε γύρω στο 580 μ.Χ. και οι βιοτεχνικές εγκαταστάσεις άρχισαν να χτίζονται λίγα χρόνια αργότερα, ενώ η έπαυλη είχε ήδη μερικώς καταστραφεί, όπως μαρτυρεί το χτίσιμο κλιβάνου (σχ. 1 309) πάνω στα ερείπια της στέγης ενός δωματίου (σχ. 1 C 19). Η διάρκεια ζωής των εργαστηρίων φτάνει ως τη δεύτερη δεκαετία του 7ου αιώνα μ.Χ. Τη στιγμή της εγκατάστασης των βιοτεχνών, γεμίστηκαν ορισμένες κόγχες των δωματίων και κλείστηκαν ανοίγματα ανάμεσα στους χώρους της έπαυλης (σχ. 1 300, 307, 319, 323), ενώ φαίνεται ότι ο χώρος καθαρίστηκε συστηματικά και η κεραμική που είχε απομείνει από τη χρήση του χώρου ως

3. Ρωμαϊκή Αγορά. Κυκλική κατασκευή (κλίβανος υαλουργείου;) και σπασμένος αμφορέας (Αρχείο ΓΑΣ, L 10059, 29).

4. Ρωμαϊκή Αγορά. Διακρίνεται η τοιχισμένη είσοδος του πρώτου από δεξιά καταστήματος (υαλουργείου;) (Αρχείο ΓΑΣ, L 10482, 25A).

Σχ. 1: Δελφοί, Νοτιοανατολική Έπαυλη, ανασκαφή Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής (V. Déroche – Πλ. Πετρίδης). Βιοτεχνικές εγκαταστάσεις. Σχέδιο Α. Badie – Κ. Δήμου.

5. Νοτιοανατολική Έπαυλη. Ο κλίβανος 312 που ακουμπά στην αψίδα του τρικλινίου (Αρχείο ΓΑΣ, L 10187, 22).

6. Νοτιοανατολική Έπαυλη. Τα ερείπια των κλιβάνων 328 και 326 (Αρχείο ΓΑΣ, C 485, 32).

οικίας συγκεντρώθηκε σε αποθέτες, σε σημεία όπου δεν εντοπίστηκαν εργαστήρια (σχ. 1 Α4, Α5)⁴.

Κυρίαρχη θέση στις βιοτεχνικές εγκαταστάσεις που πήραν τη θέση της Νοτιοανατολικής Έπαυλης κατείχαν τα εργαστήρια αγγειοπλαστικής. Έξι συνολικά κλίβανοι έχουν έρθει στο φως (σχ. 1 309, 312, 326, 328, 329, 330) και η ύπαρξη ενός ακόμη (σχ. 1 322) είναι σχεδόν βέβαιη από τα ίχνη που άφησε η κατασκευή και κυρίως η χρήση του στους τοίχους ενός δωματίου. Οι διαστάσεις τους είναι μικρές, ο μεγαλύτερος φτάνει τα 2x2μ. Όλων η κατασκευή είναι πρόχειρη, με χρήση αργών λίθων και πλίνθων, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις χρησιμοποιήθηκαν ως πλευρές των κλιβάνων προϋπάρχοντες τοίχοι της έπαυλης ή ακόμη και η αψίδα ενός τρικλινίου (σχ. 1 312, εικ. 5). Είναι τετράγωνοι ή ορθογώνιοι και για τη στήριξη της εσχάρας έχουν χρησιμοποιηθεί πλίνθοι, κεραμικές πλάκες ή λαιμοί μεγάλων πιθαριών σπασμένοι στη μέση και τοποθετημένοι κάθετα στις μακρές πλευρές του κλιβάνου (όπως για παράδειγμα ο κλίβανος 312 στην εικ. 5). Το δάπεδό τους είναι από άοπτο πηλό επιστρωμένο με ασβεστοκονίαμα. Η εσχάρα είναι επίσης φτιαγμένη από πηλό. Οι κλίβανοι μπορεί να βρίσκονται σε μικρή απόσταση μεταξύ τους ή και στον ίδιο ακριβώς χώρο. Αυτή είναι η περίπτωση τριών κλιβάνων (σχ. 1 326, 328, 330) που βρέθηκαν σε ερειπιώδη κατάσταση και συνωστίζονται στο χώρο ενός μόνο δωματίου της έπαυλης. Οι κλίβανοι αυτοί δεν μπορεί να λειτούργησαν ταυτόχρονα, γιατί, λόγω της μικρής απόστασης που τους χωρίζει και του διαφορετικού προσανατολισμού τους, η κατασκευή του ενός προϋποθέτει ότι ο άλλος έχει ήδη πέσει σε αχρηστία Έναν τέταρτο κλίβανο (σχ. 1 329, εικ. 7) είχαν κατασκευάσει στους διπλανούς χώρους, χρησιμοποιώντας με πολύ ευρηματικό τρόπο την υψομετρική διαφορά ανάμεσα στους χώρους C 9 και C 11 που ανήκαν σε διαφορετικούς ορόφους της Νοτιοανατολικής Έπαυλης. Πρόκειται για τον καλύτερα διατηρημένο κλίβανο, χτισμένο από τρεις πλευρές με πλίνθινα τοιχεία, ενώ ακουμπά προς βορρά στο φυσικό βράχο. Τα κεραμικά τοποθετούνταν στον κλίβανο από το ψηλότερο επίπεδο (δηλαδή από το χώρο C 9), ενώ η τροφοδοσία σε καύσιμο γινόταν από το κατώτερο επίπεδο (αυτό του C 11), στο σημείο όπου βρισκόταν παλιότερα το άνοιγμα μιας κόγχης.

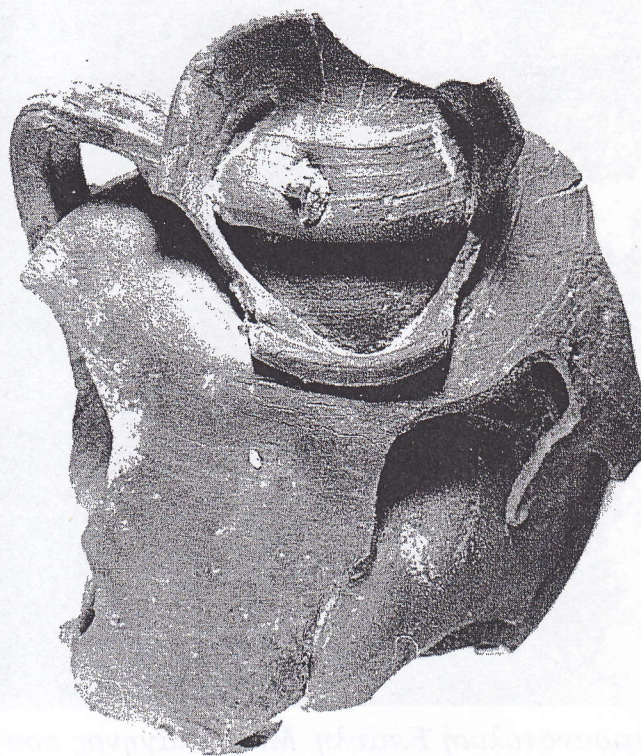
Γύρω από τους κλιβάνους ήρθαν στο φως βοηθητικές εγκαταστάσεις, όπως μία κινστέρνα (σχ. 1 315), στα βόρεια και σε ψηλότερο επίπεδο, που τροφοδοτούσε με νερό τα εργαστήρια, αγωγός (σχ. 1 310), βαθιά χτιστά ορύγματα (σχ. 1 313, 314, εικ. 8) που σε δεύτερη χρήση πλέον ίσως χρησίμευαν ως λίμπες και μια μικρή γούρνα (σχ. 1 311) που δημιουργήθηκε με το χτίσιμο τοιχείου (σχ. 1 238) μπροστά σε μια πλευρική κόγχη τρικλινίου και την επίστρωσή της με υδραυλικό κονίαμα. Σημαντικότερος για τη μελέτη της κεραμικής που παρήγαν οι Δελφοί στο δεύτερο μισό του 6ου και στις αρχές του 7ου αιώνα ήταν ο αποθέτης που δημιουργήθηκε στο χώρο C 30, μετά την εγκατάλειψη των τριών κλιβάνων (326, 328, 330) και το φράξιμο της εισόδου του. Βρέθηκε σ' αυτόν ένας πολύ μεγάλος αριθμός λιγότερο ή περισσότερο παραμορφωμένων στο ψήσιμο αγγείων (εικ. 9), πήλινες μήτρες λυχναριών και στηρίγματα όπτησης.

Η ακριβής έκταση των εργαστηρίων αγγειοπλαστικής παραμένει αβέβαιη, το κλείσιμο άλλης μας εισόδου στα βόρεια (σχ. 1 319), κοντά στον πιθανό κλίβανο 322, μας επιτρέπει ωστόσο να υποθέσουμε την ύπαρξη ενός ακόμη αποθέτη σ'

Στην προηγούμενη σελίδα
(Πάνω) 7. Νοτιοανατολική Έπαυλη.
Ο κλίβανος 329 (Αρχείο ΓΑΣ,
C 485, 36A).

(Κάτω) 8. Νοτιοανατολική Έπαυλη.
Βαθιά χτιστά ορύγματα που ίσως
χρησίμευσαν ως λίμπες (Αρχείο
ΓΑΣ, L 10186, 21).

9. Νοτιοανατολική Έπαυλη,
αποθέτης κεραμικών
εργαστηρίων. Παραμορφωμένος
στο ψήσιμο αμφορέας (Αρχείο
ΓΑΣ, L 10182, 10).

εκείνο το σημείο. Η συγκέντρωση των κλιβάνων στον ευρύτερο χώρο της Νοτιοανατολικής Έπαυλης θα μπορούσε να μας οδηγήσει στην υπόθεση ότι τα εργαστήρια αυτά ανήκαν στον ίδιο ιδιοκτήτη, αλλά αυτό δεν μπορεί να αποδειχτεί, καθώς τα κεραμικά της εποχής αυτής δε φέρουν υπογραφές ή άλλη ένδειξη παραγωγής. Η γενικότερη οικονομική δυσπραγία που παρατηρείται αυτήν την περίοδο, η τάση της εντόπιας παραγωγής να καλύψει τις ανάγκες της πόλης ή της περιοχής σε κάθε είδους κεραμικό, όπως φαίνεται από τη μεγάλη ποικιλία κατηγοριών και σχημάτων που παράγονται στους Δελφούς κατά το β' μισό του 6ου και τις αρχές του 7ου αιώνα, καθώς και το μικρό μέγεθος των εγκαταστάσεων, μας αποτρέπουν από το να αποδεχτούμε την ύπαρξη πολλών εργαστηρίων που ελέγχονταν από έναν ιδιοκτήτη, όπως υποθέτουμε για προγενέστερες εποχές⁵. Δεν αποκλείεται, ωστόσο, και η βεβαιωμένη από παλαιότερα χρήση ενός κλιβάνου από περισσότερους του ενός ανεξάρτητους κεραμείς. Τέλος, όπως προκύπτει από τα ευρήματα του αποθέτη ή του εσωτερικού των κλιβάνων και κυρίως από τα παραμορφωμένα στο ψήσιμο αγγεία, δεν υπήρχε καμία εξειδίκευση των εργαστηρίων: οι μικροί αυτοί κλίβανοι φιλοξενούσαν για λόγους οικονομίας, ακόμη και στην ίδια φουρνιά, αμφορείς, λαγήνους (εικ. 10), κούπες, λυχνάρια, λεκάνες κ.ά.

Οι ορυκτολογικές και χημικές αναλύσεις που έγιναν από τη δρ Κέλλυ Κουζέλη σε δείγματα του κεραμικού υλικού που βρέθηκε στους Δελφούς επιβεβαίωσαν τα αποτελέσματα της τυπολογικής εξέτασης που είχε προηγηθεί, εντόπισαν

10. Νοτιοανατολική Έπαυλη. Μικρή λάγηνος που βρέθηκε στο εσωτερικό του κλιβάνου 328 (Αρχείο ΓΑΣ, C 482, 7A).

11. Νοτιοανατολική Έπαυλη. Αγγείο που χρησίμευε για την κατασκευή μεταλλικών αντικειμένων (Αρχείο ΓΑΣ, L 10190, 12).

δύο, ορυκτολογικά και χημικά, ομάδες εντόπιας κεραμικής και απέδωσαν σ' αυτήν ακόμη και προϊόντα των οποίων δεν είχαμε εντοπίσει δείγματα στους αποθέτες (όπως π.χ. τα μαγειρικά σκεύη, για τα οποία υποθέτουμε συχνά αποκλειστική παραγωγή σε συγκεκριμένα κέντρα που διαθέτουν ειδικό πηλό ή τεχνογνωσία). Για άλλες πάλι ομάδες, όπως τα *Γραπτά Κεντρικής Ελλάδος* για τα οποία είχα εκφράσει πριν από χρόνια την υπόθεση ότι κέντρο παραγωγής τους είναι η Ν. Αγχίαλος⁶, επιβεβαιώθηκε ότι δεν κατασκευάζονταν στους Δελφούς, όπως είχε υποστηριχτεί παλαιότερα⁷. Τα κεραμικά που αναλύθηκαν εξετάστηκαν χημικά με τη μέθοδο της Φασματοσκοπίας Ατομικής Απορρόφησης (Atomic Absorption Spectroscopy) που είναι μια σχετικά πολύπλοκη, αλλά πολύ ακριβής διαδικασία διαλυτοποίησης του δείγματος και μέτρησης της περιεκτικότητάς του σε διάφορα χημικά στοιχεία. Η ορυκτολογική ανάλυση ανίχνευσε την ύπαρξη μικρών, αστρίων, ασβεστίτη και πυριτικών ενώσεων του μαγνησίου.

δ. Άλλου είδους βιοτεχνικές εγκαταστάσεις στο χώρο της Νοτιοανατολικής Έπαυλης

Εκτός από τα εργαστήρια κεραμικής, στους Δελφούς διαθέτουμε άμεσες και έμμεσες ενδείξεις για την ύπαρξη και ενός τουλάχιστον μικρού εργαστηρίου μεταλλουργίας. Στο χώρο της Νοτιοανατολικής Έπαυλης ήρθε στο φως ένα κυλινδρικό αγγείο γεμάτο με στάχτη και σκωρίες σιδήρου (σχ. 1 317, εικ. 11), ενώ μία γειτονική λάρνακα από πηλό θα μπορούσε να χρησιμεύει για τη βύθιση των αντικειμένων. Τις έμμεσες ενδείξεις μάς παρέχουν οι μήτρες που ήρθαν στο φως, όπως αυτή ενός επιστομίου κλειδαριάς (εικ. 12) και αυτές για την κατασκευή εξαρτήματος πολυκάνδηλου και σταυρών.

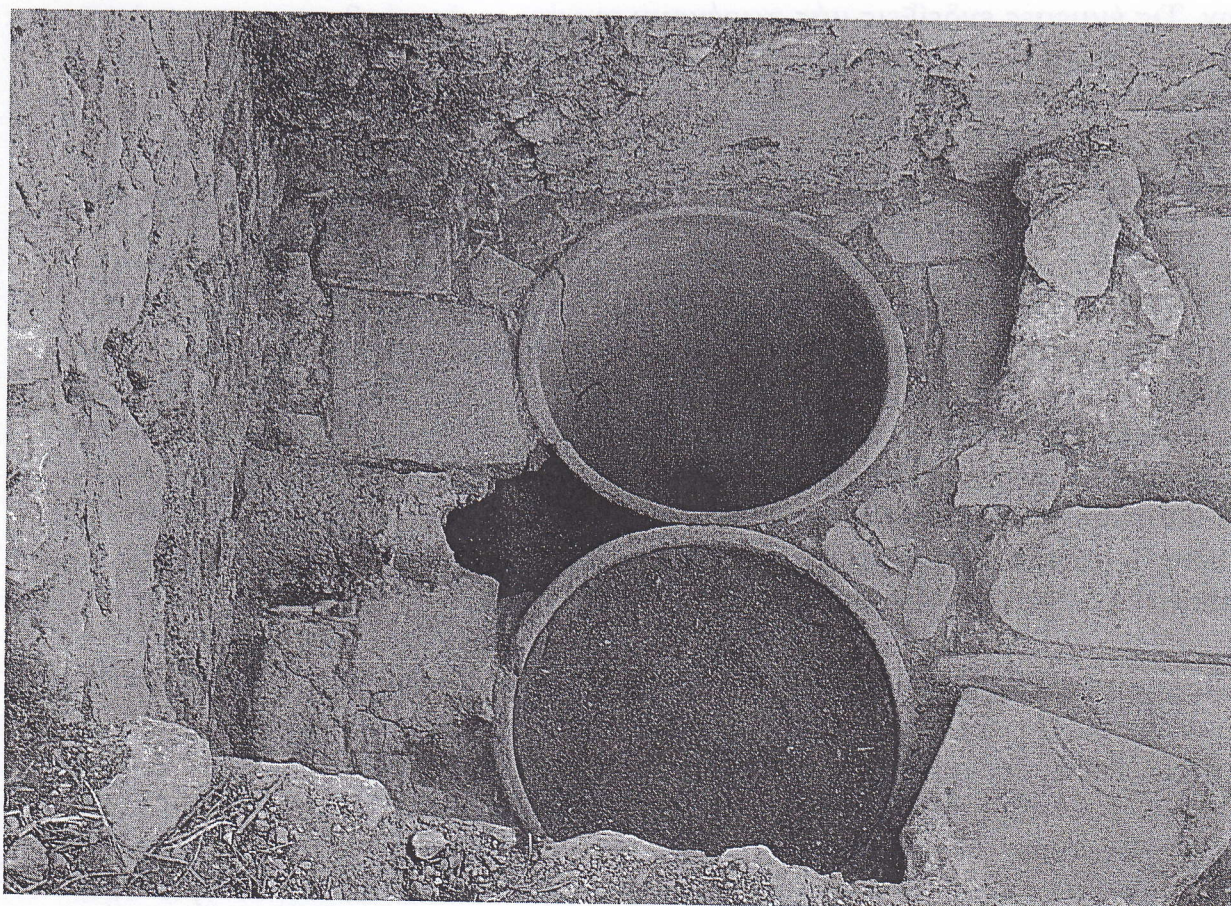
Τέλος, την ύπαρξη και άλλου τύπου εργαστηρίων στον ίδιο ακριβώς χώρο μαρτυρεί μια κατασκευή που βρέθηκε σε μία εσοχή στο κεντρικό τμήμα του χώρου, όπου υψωνόταν παλαιότερα η Νοτιοανατολική Έπαυλη (σχ. 1 308, εικ. 13): δύο πήλινες αβαθείς λεκάνες χωρίς δυνατότητα εκροής είναι πακτωμένες στο έδαφος και περιβάλλονται από πλάκες μαρμάρου σε δεύτερη χρήση και κεραμικές πλάκες δαπέδου που συγκλίνουν προς αυτές, ώστε να ελέγχεται η υπερχείλιση. Στα επιχρίσματα των πλαϊνών τοίχων είναι σαφή τα ίχνη από τους ξύλινους πασσάλους που στήριζαν μιαν ελαφριά κατασκευή (μάλλον εξέδρα) ακριβώς από πάνω. Πρόκειται είτε για εγκαταστάσεις βαφών υφασμάτων⁸ είτε για βυρσοδεψεία, όπως μαρτυρούν εθνολογικά παράλληλα από τη Β. Αφρική⁹. Στην τελευταία περίπτωση, η απαιτούμενη απόσταση από τον οικιστικό πυρήνα των Δελφών θα πρέπει να ήταν μάλλον αρκετά μεγάλη.

Με βάση τα μέχρι τώρα δεδομένα, λοιπόν, και χωρίς να αποκλείεται ποτέ ο εντοπισμός βιοτεχνικών πυρήνων¹⁰ σε άλλα, μη ανασκαμμένα σημεία της πόλης, θα λέγαμε ότι τα δείγματα βιοτεχνικών εγκαταστάσεων που έχουν έρθει στο φως είναι αρκετά αντιπροσωπευτικά, ως προς την ποικιλία και το μέγεθος, μιας επαρχιακής πόλης όπως ήταν οι Δελφοί σε δύο οριακές στιγμές της ύστερης ιστορίας της (4ος αιώνας και τέλη 6ου - αρχές 7ου αιώνα μ.Χ.). Για τη θέση των βιοτεχνι-

12. Πήλινη μήτρα επιστομίου κλειδαριάς
σε μεγέθυνση (Αρχείο ΓΑΣ, L 10126, 27A).

13. Νοτιοανατολική Έπαυλη.
Εγκαταστάσεις βαφείου (;) ή
βυρσοδεψείου (;) (Αρχείο ΓΑΣ, C 485, 30).

κών εγκαταστάσεων την περίοδο που βρίσκεται ανάμεσα στους δύο αυτούς χρονολογικούς πόλους, υποθέσεις μόνο μπορούμε να κάνουμε. Είναι πάντως λογικό να σκεφτεί κανείς ότι, τουλάχιστον μέχρι το δεύτερο μισό του 6ου αιώνα που παρατηρείται –όχι μόνο στους Δελφούς αλλά και σε άλλες πόλεις– συρρίκνωση ή μετατόπιση του οικιστικού ιστού, τα εργαστήρια βρίσκονταν στα όρια της πόλης, και πιθανότερα προς τα νότια και ανατολικά, εφόσον στα δυτικά μαρτυρείται μια σαφής επέκταση των κτιρίων της πόλης σε όλη την πρώιμη βυζαντινή περίοδο, ενώ προς βορρά, το απότομο έδαφος θα δυσκόλευε την ίδρυση τέτοιων εγκαταστάσεων.

Σημειώσεις

1. Η πλειονότητα των οικιστικών λειψάνων της ρωμαϊκής και της πρώιμης βυζαντινής περιόδου είχαν αποκαλυφθεί ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα κατά τη διάρκεια της «Μεγάλης Ανασκαφής» (1892-1903). Ωστόσο, η συστηματική διερεύνηση του βυζαντινού παρελθόντος των Δελφών ξεκίνησε ουσιαστικά μόλις το 1990, με ανασκαφές της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής στα ανατολικά και νότια της κύριας εισόδου του περιβόλου του αρχαίου ιερού, δηλαδή στη Ρωμαϊκή Αγορά και τη Νοτιοανατολική Έπαυλη αντίστοιχα. Είχαν προηγηθεί κοινή ανασκαφή της Ι' Ε.Π.Κ.Α. και της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής στον Ξυστό του Γυμνασίου, καθώς και μελέτη της αρχιτεκτονικής γλυπτικής και αποτύπωση των αρχιτεκτονικών καταλοίπων από τους V. Déroche και Y. Rizakis αντίστοιχα. Για τις τρεις σημαντικότερες ανασκαφές με λείψανα της πρώιμης βυζαντινής περιόδου (4ος - 7ος αιώνας) έχουν δημοσιευτεί οι παρακάτω ανασκαφικές εκθέσεις:

– Για την ανασκαφή του Ξυστού του Γυμνασίου:

E. Pentazos, V. Déroche, Fr. Queyrel, «Le Xyste», *BCH* 110 (1986), 774-782.

– Για τη Ρωμαϊκή Αγορά και τη Νοτιοανατολική Έπαυλη (ή Νότιες Θέρμες όπως ήταν η αρχική της ονομασία):

V. Déroche, «Agora romaine et “thermes du Sud”», στο «Rapport sur les travaux de l'École Française d'Athènes en 1990», *BCH* 115 (1991), 700-702.

Του ιδίου, «Ρωμαϊκή Αγορά και Νότιες Θέρμες», *ΑΔ* 46 (1991), Β1 Χρονικά, 202-203.

V. Déroche – Pl. Petridis, «Agora romaine et “Thermes du Sud”», στο «Rapport sur les travaux de l'École Française d'Athènes en 1991», *BCH* 116 (1992), 709-711.

Των ιδίων, «Η Ρωμαϊκή Αγορά και η Νοτιοανατολική Έπαυλη», *ΑΔ* 47 (1992), Β1 Χρονικά, 218-220.

Των ιδίων, «Agora romaine et Villa Sud-Est», στο «Rapport sur les travaux de l'École Française d'Athènes en 1992», *BCH* 117 (1993), 641-644.

Των ιδίων, «Agora romaine et Villa Sud-Est», στο «Rapport sur les travaux de l'École Française d'Athènes en 1993», *BCH* 118 (1994), 423-428.

V. Déroche – Pl. Petridis – A. Badie, «Villa Sud-Est», στο «Rapport sur les travaux de l'École Française d'Athènes en 1994», *BCH* 119 (1995), 649-650.

Των ιδίων, «Villa Sud-Est», στο «Travaux de l'École Française d'Athènes en Grèce en 1995», *BCH* 120 (1996), 847-851.

Των ιδίων, «Villa Sud-Est», στο «Travaux de l'École Française d'Athènes en 1996, Delphes», *BCH* 121 (1997), 754-755.

Των ιδίων, «Villa Sud-Est», στο «Travaux de l'École Française d'Athènes en 1997, Delphes», *BCH* 122 (1998), 543-547.

2. Μια πρώτη εικόνα των Δελφών της περιόδου αυτής, των αρχιτεκτονικών λειψάνων και των κινητών ευρημάτων έχει δοθεί σε ανακοινώσεις μου σε παλαιότερα συμπόσια της ΧΑΕ (βλ. *Περίληψεις Ανακοινώσεων* 1993, σελ. 51, 1996 σελ. 67, 1998 σελ. 54), ενώ σχετικά είναι και τα παρακάτω άρθρα: